

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.25(09):»13/16»:347.9:323.21

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.18>

УЧАСТЬ НАРОДУ У РЕАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПЕРІОД ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ (XIV – I ПОЛ. XVII СТ.)

Берч В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-3837-4724*

Берч В.В. Участь народу у реалізації судової влади у період польсько-литовської доби (XIV – I пол. XVII ст.).

У науковій статті розглянуто розвиток і функціонування судової системи на українських землях у період Польсько-Литовського панування (XIV – I пол. XVII ст.). Центральну увагу приділено багаторівневій структурі судової влади, яка включала центральну владу в особі князя та бояр, а також місцеву владу, здійснювану призначеними чиновниками, такими як воєводи, волостелі та посадники.

Встановлено, правова спадщина Київської Русі суттєво вплинула на судову систему українських земель під час Литовського князівства, забезпечуючи стабільність і послідовність у правовому регулюванні. Розглянуто особливості впровадження Магдебурзького права в окремих містах, яке принесло нові правові стандарти і забезпечило певну автономію міським громадам. Визначено роль різних форм народного судочинства, таких як вічові, третейські, копні, громадські, мирові та лавничі суди.

Проаналізовано копні (громадські) суди, які збереглися від часів Київської Русі та діяли на основі давньоруського права. Акцентовано, копні суди існували на українських землях як у Польському королівстві, так і у Великому князівстві Литовському. Особливістю їх було те, що у них могли брати участь представники всіх соціальних верств суспільства. Зазначене, у свою чергу, забезпечувало широкий спектр думок і досвіду. Така форма судочинства передбачала розгляд різноманітних справ, включаючи земельні спори, кримінальні злочини, питання спадкування та інші цивільні справи. Попри поширення німецького права, яке приносило нові правові стандарти і процедури, копні суди залишалися важливими інституціями, особливо в сільських громадах.

Окрема частина статті присвячена волоському праву, яке поширювалося на західноукраїнських землях у XIV столітті і передбачало демократичну форму судочинства через судові віче.

Резюмовано, співіснування різних правових систем – німецького, руського та волоського права – створювало багатогранну правову культуру, яка відповідала потребам різних прошарків суспільства і забезпечувала стабільність та передбачуваність судових рішень на українських землях у середньовічний період.

Ключові слова: народовладдя, копний суд, магдебурзьке право, польсько-литовська доба.

Berch V.V. Public participation in the administration of justice during the polish-lithuanian period (14th – first half of the 17th century).

The scientific article examines the development and functioning of the judicial system on Ukrainian lands during the Polish-Lithuanian rule (14th – first half of the 17th century). The main focus is on the multi-level structure of judicial authority, which included the central power represented by the prince

and boyars, as well as local power exercised by appointed officials such as voivodes, volostels, and posadniks.

It is established that the legal heritage of Kyivan Rus significantly influenced the judicial system of Ukrainian lands during the Lithuanian principality, providing stability and consistency in legal regulation. The implementation of Magdeburg Law in certain cities is discussed, which brought new legal standards and granted some autonomy to urban communities. The role of various forms of public justice, such as veche, arbitration, kopa, communal, peace, and bench courts, is identified.

The analysis covers kopa (communal) courts, which had survived since the times of Kyivan Rus and operated based on ancient Rus law. It is emphasized that kopa courts existed on Ukrainian lands both in the Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania. Their uniqueness lay in the participation of representatives from all social strata, which ensured a wide range of opinions and experiences. This form of justice involved the consideration of various cases, including land disputes, criminal offenses, inheritance issues, and other civil matters. Despite the spread of German law, which introduced new legal standards and procedures, kopa courts remained important institutions, especially in rural communities. Kopa courts were an integral part of the legal system of Ukrainian lands during the medieval period, ensuring access to justice for all social strata and playing an important role in maintaining social justice and legal order.

A separate section of the article is dedicated to Wallachian law, which spread in the western Ukrainian lands in the 14th century and provided for a democratic form of justice through judicial veche.

In summary, the coexistence of different legal systems – German, Rus, and Wallachian law – created a multifaceted legal culture that met the needs of various societal layers and ensured the stability and predictability of judicial decisions on Ukrainian lands during the medieval period.

Key words: popular jurisdiction, kopyn court, Magdeburg Law, Polish-Lithuanian era.

Постановка проблеми. Дослідження судової системи Галицько-Волинського князівства та українських земель у період їх входження до складу Литовського князівства і Литовсько-Руської держави дозволяє виявити багатогранність та еволюцію правових інститутів на цих територіях.

Слід підкреслити, що історичний досвід завжди слугує основою для розвитку інклюзивних і демократичних інститутів судочинства сьогодні. Застосування міждисциплінарного підходу у цьому аспекті дозволяє поглибити розуміння історичних процесів, що впливали на розвиток судової системи та правової культури на українських землях. Дослідження ролі народних судів, таких як копні суди та інші форми народного судочинства, показує еволюцію правових систем і традицій, що вплинули на подальший розвиток судочинства в Україні. Аналіз впливу різних правових систем, зокрема, руського, німецького (магдебурзького) та волоського права, у свою чергу, сприяє розумінню правової інтеграції та адаптації.

Стан опрацювання. Досліджувану проблематику вивчали у своїх наукових працях такі вчені як М. Бедрій, І. Бойко, Т. Гошко, А. Гурбик, С. Іваницький, М. Кобилицький, О. Купчинський, О. Кучинська, В. Нор, С. Прилуцький, В. Тернавська, О. Яновська та інші науковці.

Метою статті є дослідження ролі та участі населення в судових процесах на українських землях під час польсько-литовського панування.

Вклад основного матеріалу. Період Галицько-Волинського князівства характеризувався діяльністю світських та церковних судів. На місцевому рівні судові функції виконували воєводи та волостелі, але судові повноваження також мали посадники, яких князь призначав для судочинства у містах. Таким чином, судова система була багаторівневою, з центральною владою, зосередженою у руках князя та бояр, і місцевою владою, що здійснювалася призначеними чиновниками [1].

Здійснення судочинства на українських землях, які у XIV столітті входили до складу Литовського князівства, залишалися подібними до тієї системи, що діяла за часів Київської Русі [2]. Суди продовжували працювати на основі схожих принципів і структур, зберігаючи спадковість у правових традиціях. Таким чином, правова спадщина Київської Русі мала значний вплив на судову систему українських земель в період Литовського князівства, забезпечуючи певну стабільність і послідовність у правовому регулюванні [3].

За часів Литовсько-Руської держави під впливом західноєвропейських норм права в окремих містах було введено Магдебурзьке право, що надавало певні права та гарантії містам та їхнім мешканцям. Норми магдебурзького (німецького) права, які існували з XIII століття, були вперше письмово зафіксовані у 1339 році в привілеї князя Юрія II Тройденевича. Магдебурзьке право,

що було запозичене з німецьких міст, передбачало створення міських органів самоврядування, включаючи власні суди [4]. Таке право забезпечувало містам певну автономію в управлінні і судочинстві, незалежно від феодальних влад. Однією з ключових особливостей магдебурзького права була його універсальність і застосовність до всіх жителів міста, незалежно від їх етнічного походження або соціального статусу [5]. Зазначений принцип сприяв утвердженню правової системи, яка базувалася на загальних нормах і правилах, забезпечуючи таким чином стабільність і передбачуваність судових рішень.

Згодом судова система доповнилася і новими формами участі народу у реалізації судової влади та передбачала загалом розвиток таких судів народного типу як: вікові, третейські, копні, громадські, мирові та лавничі суди [6; 7].

Окрему увагу у рамках нашого дослідження варто звернути на копні (громадські) суди, які від XIV століття послуговувалися старими нормами давньоруського періоду та здійснювали судочинство у староукраїнських селах. Копні суди мають давні корені і представляють собою одну з найстаріших форм громадського судочинства. Виникши ще в період Київської Русі, така форма участі народу у реалізації судової влади збереглася протягом багатьох століть завдяки своїй ефективності та відповідності потребам місцевих громад. Діяльність копних судів базувалася на нормах давньоруського права, яке відображало звичаєве право того часу. Такі норми були добре відомі та зрозумілі місцевому населенню, що сприяло їх широкому застосуванню і довірі до судових рішень [8].

Відповідно до Енциклопедії історії України копний суд – це суд територіальної громади, що діяв на українських, білоруських та литовських землях у 16-17 століттях. Його назва походить від слова «копа», яке означало зібрання громади (див. Копа). Суд збирався за необхідністю у визначеному місці або там, де було скоєно злочин. Судові справи вели шановані та добре обізнані зі звичаєвим правом особи, яких називали «мужі добрі, віри гідні» і обирали на початку судового засідання. До компетенції копного суду входили земельні спори, скарги про пошкодження польових і лісових угідь, кримінальні справи тощо. Цей суд виконував як слідчі, так і судові функції, включаючи підготовчі дії (оголошення, оповіщення околиці), зібрання копи, вибори суддів, вислуховування сторін, слідчі дії (обшук, «личкування», «поволання», «гоніння сліду», «тортури» тощо). За необхідності збирали другу («головнішу») та третю («остаточну») копи. Суд визначав винних, призначав покарання та забезпечував його виконання (від грошових штрафів і тілесних покарань до смертного вироку на шибениці). Копне судочинство відрізнялося значною ритуальністю [9].

Копні суди існували на українських землях як у Польському королівстві, так і у Великому князівстві Литовському. Особливістю їх було те, що у них могли брати участь представники всіх соціальних верств суспільства. Зазначене, у свою чергу, забезпечувало широкий спектр думок і досвіду. Відтак, як було зазначено нами вище, така форма судочинства передбачала розгляд різноманітних справ, включаючи земельні спори, кримінальні злочини, питання спадкування та інші цивільні справи. Попри поширення німецького права, яке приносило нові правові стандарти і процедури, копні суди залишалися важливими інституціями, особливо в сільських громадах.

У науковій літературі зазначається, що серед усіх урядників магдебурзьке право найбільш чітко визначало статус лавника (лавного судді, присяжного) та возного. У містах, де функціонувала лава як судовий орган, до її складу входили війт і присяжні лавники, яких війт обирав спільно з міщанами. Згідно з магдебурзьким правом, кількість лавників повинна була бути 11. Така кількість відповідала числу апостолів, за виключенням Іуди, при цьому війт виступав як 12-й член лави [10; 11].

У різних регіонах суди та місцеві органи самоврядування (родові та громадські ради) вирішували справи, пов'язані з правопорушеннями, власністю, договірними відносинами, борговими зобов'язаннями, спадкуванням, що створювало правову основу для економічного розвитку міських громад. Так, магдебурзьке право також регулювало комерційні і цивільні відносини, сприяючи розвитку торгівлі і ремесел у містах. Таким чином, впровадження магдебурзького права було важливим кроком у розвитку правової системи та міського самоврядування на територіях, які входили до складу давніх руських князівств і пізніших державних утворень.

У XIV столітті на певній території західноукраїнських земель стало поширюватися волоське право, котре серед іншого передбачало проведення судових засідань шляхом застосування такого різновиду участі народу у реалізації судової влади як судове віче, які об'єднували всіх мешканців краю, відомого як волоська автономія. Судові справи, що розглядалися на цих вічах, стосувалися різних аспектів життя суспільства: вирішення спорів щодо фінансових зобов'язань перед вла-

дою чи спільнотою; суперечки між громадянами щодо власності, договорів та інших цивільних правовідносин; розгляд кримінальних правопорушень. Судове віче складалося з двох основних елементів – крайник, котрий був головою вольської общини та керував засіданнями суду, а також кенезі, які представляли сільські громади.

Незважаючи на те, що територія, де діяло волоське право, була обмеженою, ця форма організації судочинства виявилася досить демократичною для свого часу. Волоське право сприяло розвитку судової системи та забезпечило доступність правосуддя для різних верств суспільства, що було важливим кроком у формуванні правової культури та забезпеченні стабільності у судових процесах на західноукраїнських землях [12]. Співіснування різних правових систем – німецького, руського та волоського права – створювало багатогранну правову культуру, що відповідала потребам різних прошарків суспільства.

Висновки. Судова система Галицько-Волинського князівства складалася з кількох рівнів, де основну роль відігравали князь, бояри, воєводи, волостелі та призначені посадники, що забезпечувало різноманітність і розподіл судових повноважень між центральною та місцевою владою. На українських землях, які входили до складу Литовського князівства, судова система зберігала принципи і структури, закладені ще за часів Київської Русі. Магдебурзького права в окремих містах Литовсько-Руської держави під впливом західноєвропейських норм права надавало містам певні права та гарантії, забезпечуючи автономію в управлінні і судочинстві. Магдебурзьке право чітко визначало статус лавників та возних. У містах, де функціонувала лава як судовий орган, до її складу входили вїт і присяжні лавники, що сприяло справедливому судочинству.

Копні суди, які виникли ще за часів Київської Русі, продовжували функціонувати на українських землях у 16-17 століттях та забезпечували доступність правосуддя для всіх верств населення і відігравали важливу роль у підтримці соціальної справедливості та правового порядку.

Співіснування різних правових систем – німецького, руського та волоського права – створювало багатогранну правову культуру, яка відповідала потребам різних прошарків суспільства. Зазначене, у свою чергу, забезпечувало доступність правосуддя та сприяло стабільності у судових процесах. Таким чином, судова система Галицько-Волинського князівства та наступних державних утворень на українських землях відзначалася складністю і багатогранністю, що забезпечувало стабільність правового регулювання та розвиток правової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Софроненко К.А. Общественно-политический строй и право Галицко-Волынской Руси XI–XII. 1955. 140 с.
2. Ковальова С.Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях великого князівства Литовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. 20 с.
3. Леонтович Ф.І. Руська Правда і Литовський Статут Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ, 2002. 463 с.
4. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2-х т. Т. 1: До середини XVII століття. Київ, 1995. 672 с.
5. Купчинський О. Акти та документи Галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: Видавництво НТШ, 2004. 1283 с.
6. Бойко І.Й. Держава та право Гетьманщини. Львів, 2000. 465 с.
7. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв, 2008. 200 с.
8. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.
9. Гурбик А.О. Копний суд. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон–Кю / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kopnii_Sud (дата звернення: 27.06.2024).
10. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні: (XVI – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження. Львів, 2008. 405 с.
11. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII століття). Львів, 2002. 255 с.

12. Бедрій М. Судові механізми в історичних типах українського звичаєвого права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 855. С. 301–310.
13. Придачук О.А., Белов Д.М. Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя. *Аналітично-порівняльне правознавство.* № 1. 2023. С. 535–541.
14. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Харута В.Ф. Реалізація принципу народовладдя: доктринальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 76(2). Ч. 1. 2023. С. 79–86.